

ДР ЛАЗА К. ЛАЗАРЕВИЋ – КЊИЖЕВНИК И ЛЕКАР (1851–1890)

Александар ЛЕШИЋ, Марко БУМБАШИРЕВИЋ

Институт за ортопедску хирургију и трауматологију, Клинички центар Србије, Београд

КРАТАК САДРЖАЈ

Др Лаза К. Лазаревић (1851–1890) је за 11 година лекарског и књижевног рада оставио видан траг у српској медицини и књижевности. Лаза К. Лазаревић се сматра родоначелником српске реалистичке психолошке приповетке. Медицину је студирао у Берлину (1872–1879). Био је учесник у српско-турским ратовима, а и после је остао активан у санитету. Као лекар радио је у Београду, где је био шеф Унутрашњег одељења и оснивач прве геридатријске установе у овом делу Европе. Године 1880. описао је у „Српском архиву“ знак који се у неурологији данас назива његовим именом – „Лазаревићев знак“. Године 1888. постаје члан Српске краљевске академије. Био је и активан члан Српског лекарског друштва.

Кључне речи: Лаза К. Лазаревић, неурологија, књижевност

Прошло је више од пола века откако су у „Српском архиву за целокупно лекарство“ штампани текстови о др Лази К. Лазаревићу [1-4], значајном српском књижевнику и лекару (Слика 1), као и рад др Милоша Ђорића, можда један од најисцрпнијих текстова о Лазаревићу као лекару и књижевнику који је икада написан [5].

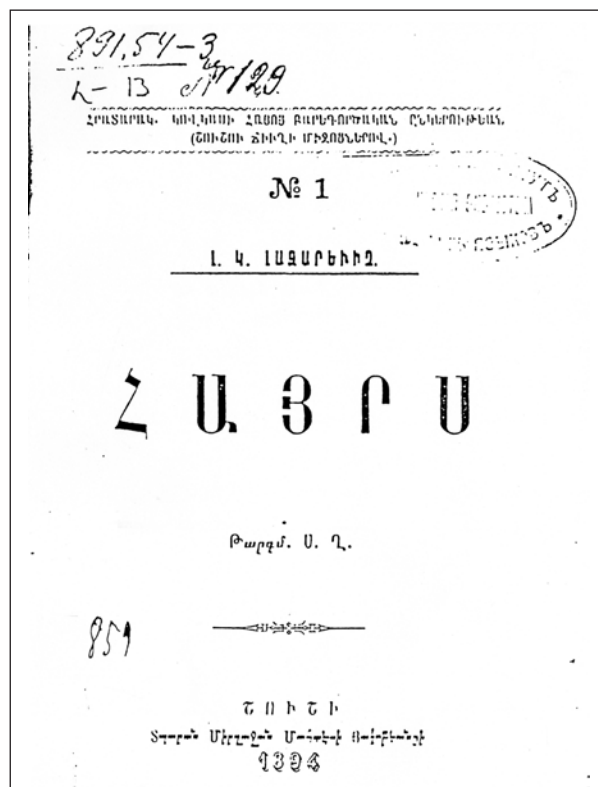
Затим је настао мук до 2000. године, када је поводом 110. годишњице од смрти Лазе К. Лазаревића објављено неколико медицинских чланака [6-11]. О Лази Лазаревићу као лекару појавило се кроз све те деценије и неколико књижевних приказа. Међутим, о Лази Лазаревићу као књижевнику писало се често, текстови су углавном били контроверзни, а оцене – од порицања уметничке вредности његовог дела [12] до уздицања његових девет приповедака у сам врх српског књижевног Олимпа [13-15].

Као и увек, истина је негде на средини. Лаза К. Лазаревић јесте „један од најоригиналнијих наших приповедача, зачетник српске реалистичке психолошке приповетке“ [15], али истовремено он је био и покло-

ник патријархалног морала (што му је Скерлић много пута замерао), поклоник једног прохујалог света са свим оним што је он носио у себи, од задржаног устројства до наивне вере у човекову доброту. Такве су биле његове приповетке „Школска икона“, „На бунару“, „Први пут с оцем на јутрење“, која је штампана 1894. године и у Шуши, у Монголији (Слика 2). Лазаревић је, међутим, био и бунтовник и немилосрдни критичар корумпираног грађанског друштва у коме су и онда ратни профитери водили главну реч у име патриотизма, захтевајући од народа сваку жртву, а при том незаинтересовани за даљу судбину жртвованих. У антологијској причи „Све ће то народ позлатити“ тај проблем је истакнут и описан таквом

СЛИКА 1. Цртеж портрет др Лазе К. Лазаревића.

СЛИКА 2. Прва (насловна) страна монголског издања приповетке „Први пут с оцем на јутрење“, 1894. године.

жестином каква се у нашој књижевности није јавила ни пре, ни после Лазаревићеве приче. Посебна горчина у причи избија из два супротстављена става о положају и судбини инвалида рата. Крај приче „Све ће то народ позлатити”, у коме обogaљени војник проси, а писац поручује: „Можете му и ви уделити. Ово је мој прилог!”, већ читав век одјекује у душама читалаца, сведочећи о др Лази К. Лазаревићу не само као великом писцу, већ и великом хуманисти који је рат видео изблиза као лекарски помоћник у српско-турским ратовима (1876-1878) и који је имао снаге да се одупре и лудилу рата, и олакмо жртвовању људи.

Др Лаза К. Лазаревић је сагорео у 39. години, разапет између породице, књижевности, медицине и друштвених обавеза, али је за десетак година рада постигао изванредне резултате, како у медицини, тако и у књижевности. Све је то постигао у средини која тешко да је имала разумевања за било чије књижевне и научне аспирације, у Србији опустошеној ратовима, која је у то време имала занемарљиви број лекара и ниједну лабораторију. За др Лазу К. Лазаревића, чија је докторска теза била из експерименталне патологије, а коју је бранио на берлинском Медицинском факултету (на чијем је челу био чувени Хелмхолц), то је сигурно била оптерећујућа чињеница, као и осећање дужности према народу и земљи, у коју се вратио и у којој је остварио пионирске подухвате, посебно у неурологији, геријатрији и здравственом просвећивању.

* * *

Др Лаза К. Лазаревић је рођен 1851. године у Шапцу, у занатлијско-трговачкој породици. Рано је остао без оца, с мајком и три сестре, које ће у његовом животу имати велику улогу.

Основну школу завршава у Шапцу, а гимназију и Велику школу (права) у Београду. У тринаестој години почиње да пише стихове и прикупља народне умотворине, песме, шале, поскочице [10]. Истовремено с његовим интересовањем за књижевност, нарочито руску (Толстој, Тургенев, Чернишевски, Гогољ, које је преводио у одломцима), расте и његово интересовање за науку под утицајем др Јосифа Панчића, чија је предавања слушао једну годину на Великој школи. Уз Гогољеве приче „Вечери на салашу близу Дикањке”, које је превео с руског језика, преводи и Дарвина и Фарадеја, вероватно с немачког и руског.

Студирао је права на Великој школи у Београду као стипендиста српске владе (благодeјанац), а 1872. године одлази на студије медицине у Берлин, где остаје до 1879, с прекидом од две године, које је провео у домовини (1876-1878) као лекарски помоћник у српско-турским ратовима [11].

Одбранивши тезу из експерименталне патологије „Утицај живе на ткива зечева”, Лазаревић 1879. стице диплому „доктора целокупног лекарства” и враћа се у домовину, где бива постављен за физикуса града Београда, цењен и као лекар и као писац. Будући да је био добар организатор, убрзо постаје управник Унутрашњег одељења Опште државне болнице, члан Српског лекарског друштва, на чијим сесијама подноси редовне извештаје о новим достигнућима у медицини, приказе своје лекарске праксе, залажући

се за увођење превентиве и одвајања неуролошких од душевних болести. За Србију, која је имала око 120 лекара и 49 лекарских помоћника, те идеје биле су крупан корак, раван чуду, као што је било и Лазаревићево отварање прве лабораторије у Србији при Општој државној болници, те оснивање прве геријатријске установе код нас [7, 8].

Равно чуду било је и објављивање његових чувених приповедака „Први пут с оцем на јутрење”, „Школска икона”, „У добри час хајдуци”, „Све ће то народ позлатити”, „Вертер”, „Он све зна” и „Швабица”, коју је Лазаревић прву написао, али која је последња објављена, и то посмртно. Лазаревићево књижевно дело, иако по обиму мало (девет приповедака и неколико недовршених скица), по значају превазилази све писце који су делали пре њега, а његова прича (приповетка) сматра се уводом у српску психолошку реалистичку прозу [16, 17].

У нашој и светској књижевности било је личности у којима су се спојиле две искључиве и захтевне професије као што су медицина и књижевност (Јован Јовановић Змај, Антон Павлович Чехов, Арчибалд Џозеф Кронин). Ретко се, међутим, догађало да та личност за непуних десет година рада остави тако дубок траг какав је оставио Лаза К. Лазаревић, положивши темеље српској реалистичкој приповетки 19. века, али и темеље неурологије и геријатрије у српској медицини [2, 6, 7]. Све је то остварио уз ангажовани друштвени рад, породичне проблеме и трагедије (смрт оба сина од туберкулозног менингитиса) и плућну туберкулозу, која га је сламала и отерала у смрт.

Ипак, постављају се питања: Ко је ту коме помогао, а ко одмогао? Писац лекару или лекар писцу? Случај Јована Јовановића Змаја је јасан. Поезија за децу, чији је био родоначелник, помогла је Змају као лекару да путем песама за децу шири идеје превентиве, хигијене и екологије. Код Лазе Лазаревића било је другачије. Лекар, у његовом случају, помагао је писцу да готово научном прецизношћу опише и најтананија психолошка стања својих преосетљивих јунака, чија закоченост пред животом, недостатак иницијативе и одлучности неретко прелази у анксиозност, одустајање од живота и самих себе („Швабица”, „Вертер”, „Вертер”).

Колико је писац Лаза К. Лазаревић помогао лекару Лази К. Лазаревићу – отворено је питање. Чињеница је, међутим, да је на плану медицине, посебно неурологије, Лаза К. Лазаревић заорао дубоку brazду. Од 78 научних радова и реферата на седницама Српског лекарског друштва, 13 се односило на неурологију. Посебно је занимљив случај „Ласеговог знака” за дијагностиковање исхијалгије, који је Лазаревић детаљно описао, уз додатна објашњења пропратних појава значајних за правилно постављање дијагнозе, годину дана пре него што их је Ласегов ученик Ј. Ј. Фрост „елегантно приписао свом учитељу” [7, 18]. Још 1880. године Лаза К. Лазаревић дао је детаљан опис и етиологију исхијалгије, које је објавио у „Српском архиву” исте године [19], а 1884. и на немачком језику [20], због чега се „Ласегов знак” у неким уџбеницима неурологије назива још и „Лазаревићев знак”.

Др Лаза К. Лазаревић је био уверен да је „многу важније открити једну чињеницу него створити хипотезу” [4, 5]. То је и разлог што је високо ценио клинички, али и научни (експериментални) рад, и борио се да у Србију стигну први микроскопи, а при Општој државној болници оснује лабораторија. Његов први и веома запажен научни рад о утицају живе на организам живих бића штампан је у часопису „*Repetitorium der analischen Chemie*” (III, 8), изазвао је велико интересовање у научним круговима и био објављен у још неколико часописа [3, 6, 18].

Берлински Медициниски факултет, где се др Лазаревић школовао уз професоре као што су Вирхов Хелмхолц и Рејмонд ди Боа, био је један од најјачих центара Европе, док ратом разорена Србија није имала ни најнеопходније медицинске инструменте. Бавити се науком у таквој средини било је равно подвигу. Завести рад и ред, хигијену и дисциплину представљало је више од подвига, а дезинфекција школа које су за време српско-турских ратова биле болнице, као и вакцинација морале су се вршити готово присилно. Значајни су били и његови радови из области јавног здравства који су се односили на дезинфековање школа у којима су за време рата биле болнице, затим осуда обмањивања народа лажним лековима („варалице наврле са чудотворним капљицама, ... те је медицина постала право поље за варање”), као предлози и планови за подизање болничке зграде у Београду. Занимљиви су и његова рецензија књиге „Гајење деце” руске лекарке Марије Манасијеве и извештај о књизи, приказ случаја амблиопије услед пушења и пропагирање борбе против пушења [6]. Такође је значајан његов пионирски подухват 1881. године, када је у закупљеној кући (преко пута Опште државне болнице) основао и водио прво одељење за гериијатрију („Одсек за лечење старца”) са 13 постеља. Ово је тим значајније јер је гериијатрија у свету одвојена од интерне медицине тек 1909. године [9].

Научна активност Лазе К. Лазаревића огледа се у 78 радова које је објавио или реферисао, и то: 13 из неурологије, 15 из интерне медицине, 18 из инфективних болести, пет из хирургије и урологије, четири из фармакологије, пет из токсикологије, два из бактериологије, 10 из епидемиологије, као и из јавног здравства и судске медицине, јер је као физикус Округа београдског био присутан на аутопсијама или их чак вршио, што је описао у приповетки „Секција” [3].

Разноликост тема и проблема којима се др Лазаревић бавио и које је мање-више описао у својим научним радовима изненађује и задивљује својом прецизношћу и објективношћу и данас, када је медицинска технологија много развијенија, а доступност научним подацима већа. Јасан и прецизан стил, крчички став „болничких записа др Лазе К. Лазаревића”, према речима др Милоша Ђорића, „показује јак посматрачки дар, живо искуство и научни дух” лекара научника који је имао тако мало времена за стварање, а опет толико много створио у свему чега се до така – од литературе до медицине [4, 5]. Посебно су занимљиви његови описи случајева које је имао у својој лекарској пракси као физикус Округа београдског и као управник Унутрашњег одељења Опште државне болнице, нарочито из неурологије.

Др Лаза Лазаревић је први у Србији 1887. године описао „*Paralysis agitans*” из своје личне праксе, затим цереброспиналне туморе, спастичну спиналну парализу, периодичну неуралгију *n. supraorbitalis*, прогресивну спиналну мишићну атрофију код одраслих особа, превремену афазису и дисфагију (код једног болесника који тешко гута). Његов најзначајнији рад из неурологије је „*Ischias postica Cotunnii*. Један прилог за њену диференцијалну дијагностику” [19], у коме је описао своје запажање (приказ шест болесника да у лежећем положају подигне оболелу ногу не савијајући је у колену, повезујући овај бол са истезањем *n. ischiadicus*. Јављање бола је приписао растезању нерва и његовим анатомским одликама, које у чланку детаљно описује. Овај знак се и даље сматра једним од основних клиничких знакова у неурологији, неурохирургији и ортопедији. Он се у литератури наводи и као, раније поменути, „Ласегов знак”, који је француски лекар Ласег (*Laseque*) уочио 1864. године, а који је детаљније описао тек 1881. године његов Ђак Фрост [7]. У стручној литератури и даље се наводе оба знака као епоними, при чему се истиче да је најбољи и најранији знак „истезања” (*nerve stretching test*) „Лазаревићев знак” [21-24].

Лазаревић је приказао и случај беснила код 12-годишње девојчице, која се заразила милујући пса љубимца и након неколико сати умрла, као и приказе случајева из инфектологије, од искуства при лечењу пегавца за време српско-турских ратова, до случајева дифтерије, тетануса, шарлаха, рубеоле, туберкулозног менингитиса (случај обдукције).

Из области интерне медицине објавио је радове о случају напрасне смрти услед жучне колике, о редњи бронхитиса код деце, пункцији торакса код једног плеуралног ексудата. Приказао је и болесника с анеуризмом аорте дијагностиковане аускултацијом. Лична каузалистика др Лазе К. Лазаревића је била огромна, разноврсна, а опет веома прецизно описана.

Из области гинекологије и акушерства описао је седам случајева, а из хирургије пет, међу којима су и случај са екстирпацијом липома, занимљив случај опсецања ректума заједно са сфинктерима услед пада на тикву (хируршки успешно збринут) и случај повреде предњег трбушног зида са испалим цревима због убода воловског рога испод пупка (успешно хируршки збринут), које је др Лазаревић сам збринуо.

Радови из токсикологије су посебно занимљиви јер је то област којом је др Лаза К. Лазаревић почео своју лекарску каријеру (инаугурациона дисертација „О деловању токсичних доза живе на организме експерименталних животиња”). Лазаревић је приказао симптоматологију задесног тровања једног апотекара са 30 *cg* муријатичног морфијума, те случај парезе горњих удова услед интоксикације оловом у лончарском занату. Описао је и случај интоксикације фосфором (са иктерусом) код 15-годишње девојчице која је попила растворене главице шибица.

У току 1888. године описао је и неколико случајева очних обољења и четири екстракције катаракте са капсуле лентис код два болесника. Проблем ослепелог човека јавља се у приповетки „Ветар”, где је Лазаревић до детаља описао настанак слепила и улазак

у мрак. Лекар је ту одиграо кључну улогу у стваралаштву писца. Прецизно и благовремено дијагностиковање било је, према Лазаревићевом мишљењу, увод у успешно лечење („дијагноза је најважнији акт лекаре на болесничкој постељи“). Као сјајан приповедач са јаком научном подлогом, па и када се тешко разболео, др Лаза К. Лазаревић није напуштао рад. А живот се убрзано ближио крају. Писац у Лазаревићу га је слутио, а лекар поуздано знао дан и сат. Грешка у прорачуну била је само 15 минута.

Слављен у књижевности и медицини, пред крај живота постаје крављевски лекар, члан Српске краљевске академије за књижевност 22. фебруара 1888. године, али уз све личне несреће до самог краја не занемарује своје лекарске обавезе и социјалне дужности, при чему је бесплатно лечио београдску трговачку омладину, питомице „Женског друштва“, сећајући се, вероватно, својих сиромашних дана у Берлину.

Незаобилазан у српској књижевности, незаобилазан у српској медицини, др Лаза К. Лазаревић је свој кратки, муњевити живот, испуњен радом и лишавањима, завршио 29. децембра 1890. године (по старом календару), променивши за само десетак година судбину и ток наше медицине и књижевности, уводећи их у Европу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Stanojević V. Mesto Laza K. Lazarevića u istoriji naše medicine. *Srp Arh Celok Lek* 1951; 5:340-52.
2. Dimitrijević DT. Laza K. Lazarević kao neurolog. *Srp Arh Celok Lek* 1951; 5:353-7.
3. Matić Lj. Bibliografija medicinskih radova Laze K. Lazarevića. *Srp Arh Celok Lek* 1951; 5:358-62.
4. Kanjuh V, Pavlović B. Nova bibliografija stručno-naučnih medicinskih radova dr Laze K. Lazarevića (pregled 78 radova). *Odeljenje medicinskih nauka. Glas SANU* 2002; 46:37-51.
5. Đorić MN. Laza K. Lazarević kao lekar. *Srp Arh Celok Lek* 1951; 5:337-9.
6. Đorić MN. Laza K. Lazarević, lekar i pisac, medicinsko-psihološki ogled. Niš: Prosveta; 1938 i 1958.
7. Kostić V, Kanjuh V, Laza K. Lazarević. *J Neurol* 2002; 249:944-5.
8. Šulović P, Pavlović B. Prvi kliničar u Srbiji – doktor Laza K. Lazarević. *Srp Arh Celok Lek* 1990; 118:492-6.
9. Pavlović B. Laza K. Lazarević u istoriji srpske gerontologije. *Srp Arh Celok Lek* 1992; 120(9-10):313-4.
10. Ignjatović M. Laza K. Lazarević (1851-1891) I. *Vojnosanit pregled* 2001; 58(6):695-701.
11. Ignjatović M. Laza K. Lazarević (1851-1891) II. *Vojnosanit pregled* 2001; 59(1):87-93.
12. Skerlić J. Sabrana dela. Pisci i knjige II. Beograd: Prosveta; 1955. p.79-128.
13. Nedić V. Laza K. Lazarević [predgovor]. Izabrana dela. Beograd: Narodna knjiga; 1961. p.5-20.
14. Konstantinović R. Laza K. Lazarević, pesnik snova i dužnosti [predgovor]. U: Lazarević LK. Pripovetke. Beograd: Prosveta; 1972. p.5-12.
15. Jovanović-Stojimirović M. Silutete starog Beograda. Beograd 1971. p.254-8.
16. Lazarević LK. Pripovetke. Beograd: Nolit; 1963.
17. Lazarević LK. Pripovetke. Beograd: Narodna kwiga; 1961.
18. Stanojević V. Likovi i dela istaknutih lekara od osnivanja Srpskog lekarskog društva do danas. U: Đurić DS. Spomenica SLD 1872-1972. Beograd 1972. p.171-3.
19. Lazarević LK. Ischias postica Cotunni. Jedan prilog za njenu diferencijalnu dijagnozu. *Srp Arh Celok Lek* 1880; 7:23.
20. Lazarević LK. Ischias postica Cotunni. Ein Beitrag zu deren Differential-Diagose. *AllgWienMed Zeitung* 1884; 29:437-8.
21. Wartenberg R. Laseque sign and Kernig sign: Historical notes. *Arch Neurolog Psychiat* 1951; 66:58-60.
22. Wartenberg R. On neurologic terminology, eponyme and the Laseque sign. *Neurology* 1956; 6:853-8.
23. Dimitrijević DT. Laseque sign. *Neurology* 1952; 2:453-4.
24. Wilkins RH, Brody IA. Laseque sign. *Arch Neurology* 1969; 21:219-20.

DR. LAZA K. LAZAREVIĆ – AN AUTHOR AND A PHYSICIAN (1851–1890)

Aleksandar LEŠIĆ, Marko BUMBAŠIREVIĆ

Institute for Orthopaedic Surgery and Traumatology, Clinical Centre of Serbia, Belgrade

ABSTRACT

Dr. Laza K. Lazarević (1851–1890) left a profound imprint on Serbian medicine and literature for 11 years of his medical and literary work. Laza K. Lazarević is considered the progenitor of Serbian realistic psychological story. He studied medicine in Berlin (1872–1879). He fought in Serbian-Turkish wars and remained active in the medical corps. As a physician, he worked in Belgrade, where he was the chief of the internal medicine ward and founder of the first geriatric institution in this part of Europe. In 1880, he described, in the Serbi-

an Archives, a sign that is today called after him in neurology, the „Lazarević sign“. In 1888, he became a member of the Serbian Royal Academy. He was an active member of the Serbian Society of Physicians.

Key words: Laza K. Lazarević, neurology, literature

Aleksandar LEŠIĆ
Hadži Melentijeva 8, 11000 Beograd
E-mail: alelesic@eunet.yu